

MOGUĆNOSTI ETIMOLOŠKE ANALIZE LEKSIKE
FOLKLORNOG TEKSTA

1. Uobičajeni preduslovi za postupak etimološke analize usložnjavaju se novim zahtevima u susretu sa folklornim materijalom. Na prvom mestu potrebno je ustanoviti inventar leksema koje popunjavaju mesto u rekonstruisanom modelu teksta, znači, etimološka analiza kao dodatni postupak usvaja i kriterijum mesta u modelu teksta. Tako polazna leksema postaje vezana za kontekst i često semantički ispražnjena. Ako je ispunjen prvi uslov, moguć je slobodniji odnos prema fonetskim zakonima¹.

2. Male forme folklornog teksta pogodnije su za ovakvu vrstu analize. Tako mocioni parnjaci obeležavaju strukturu modela zagonetke u kojoj se parnjaku prenosi neka poruka². Najčešće 'domaćin' poručuje 'domaćici' da mu se donesu 'džakovi' (ponekad na 'magarcu') jer će pokisnuti 'žito' na 'njivi'. Za sada za ovaj model zagonetke raspolažemo samo srpskohrvatskim potvrđama. U varijantama modela ove zagonetke potvrđjene se sledeće zamene istih denotata ('domaćin' i 'domaćica'):

Poručio *domedar domedarici*:
pošlji meni šeglje peglje, na magarici,
da ne pokisne čisto zlato na ogarici (Novaković 1877:25).

domadar	domadarica (Novaković 1877:25)
domardar	domarda (Obradović 1895:3)
domedar	domedarica (Kolubara, Risan, Novaković 1877:25)
damadur	damadurovica (Niš, Miličević 1884:160)
Damadar	Damadarica (Užice, Žunjić 1897:2)
domagur	domagurica ³ (Obradović 1895:3)
Domakušan	Domakuša (Levač, Srečković 1894:11)
pomandur	pomandurovica (Levač, Mijatović 1908:3-2)
pomangar	pomangarovica (Levač, Mijatović 1913:31)
mugur	mugurovica (Kosovo, Debeljković 1897:6)
ciciban	cicibanica (Karadžić s.v. <i>ciciban</i>)
paritnik	paritnica (Gornje Podrinje, Novaković 1877:6)
kum	kuma (Bovan 1980:211)

¹ Detaljnija razrada etimološkog pristupa folklornom tekstu u Sikimić 1993.

² Ovakav šaljivi model zagonetke podložniji je promenama od drugih modela čvršće strukture, up. Mitrofanova 1978:22-23.

³ U varijanti zagonetke 'o pozajmljivanju sita' iz Homolja: *domakur, domakurica* (RSANU s.vv.).

Isto mesto u modelu popunjavaju povremeno i leksički mocioni parovi, npr. *ciciban : ljuba* (Novaković 1877:25).

Deo gore navedenog leksičkog inventara (*inventara za mesto u modelu teksta*) nije zabeležen u rečnicima srpskohrvatskog jezika, tako *Damadar, Domakušan, pomandur, pomangar, mugur*. Van folklornog teksta potvrđeni su samo *domadar* i *domodar*.

3. Etimološka tumačenja sh. *domadar* ostala su na pretpostavkama Budmanija uz odrednice RJAZU. Tako i ERHSJ s.v. *dom* i *-dar* beleži *domadar* 'domaćin' (sa prvom potvrdom iz 17. veka i Karadžičevog Rječnika) i *domodar* (od 16. veka kod Stulića i hrvatskih pisaca Hektorovića, Lucića i Pelegrinovića, RJAZU s.vv.), videći u ovim oblicima persijski sufiks *-dar* dodat na slovensku osnovu. Produktivnost predloženog persijskog sufiksa je problematična (ERHSJ s.v. *-dar* navodi ga samo uz dve slovenske osnove, uz *domadar* i *sveznadar*). Medjutim, naše potvrde iz varijanata navedenog modela zagonetke ukazuju na kolebanje 'sufiksa' *-dar/-dur*. Ako bi se nastavila Skokova razmišljanja traganjem za aloglotskim sufiksima, ovaj drugi 'sufiks' mogao bi se objasniti i kao sufiks *romanskog* porekla *-dur* (i on karakterističan za tvorbu *nomina agentis*). Dodatni argument ovoj tezi bilo bi slično kolebanje ovih dvaju sufiksa npr. u *čuvadur/čuvadur* (RJAZU s.v.).

U novijem prikazu ESUM, Orel 1990:76 na osnovu ukrajinskih i poljskih potvrda smatra mogućom rekonstrukciju praslovenskog **domatorь*. Srpskohrvatske potvrde *domadar/domodar* 'domaćin' nisu dobile svoje mesto u ovoj rekonstrukciji jer se ovde formalno ne uklapaju iz fonetskih razloga. Medjutim, uključivanje srpskohrvatskih potvrda opravdano je kako iz semantičkih razloga, tako i fonetskih, zbog mogućnosti ekspresivizacije, a kod Skoka u ERHSJ ponudjeno aloglotско rešenje teško se održava. Sličnu argumentaciju za odbacivanje etimologije ukrajinskog *домонтар, домотур* i *доматурь* 'koji stalno sedi kod kuće' ponudjenoj u ESUM s.v. *домонтар* kao pozajmljenice iz poljskog *domator* 'id' i latinskog porekla sufiksa *-(t)or⁶*, iznosi Orel, smatrajući da je 'значительно более вероятно этимологическое родство польского и украинского слова, причем форма последнего с *-н-*, разумеется, вторичного (экспрессивного) происхождения. Источник обоих слов, вероятнее всего, старое сложение **doma-torь* 'домосед', тот кто ходит по дому или домой ... (tvorbena ga poredeći sa bugarskim *домашар⁵*). Древний

⁴ Ovako je poljsko *domator* tumačio Brückner s.v. *dom*.

⁵ Drugačije u SP s.v. **domašь*, gde je kao derivat navedeno bugarsko, makedonsko i srpskohrvatsko dijalekatsko *domašar, -ara*.

КОМПОЗИТ *doma-torъ сходен по значению и структури с более известним *doma-sedъ (Orel 1990:76). Glagolsko poreklo drugog dela beloruske složenice sugerisao je i Nosovič 1870 s.v. доматуръ ('домой турить, бежать'). Etimološki rečnici praslovenskog jezika kao kompozite sa glagolskim drugim delom rekonstruišu samo *domasēdъ/domosēdъ i *domažirъ (ESSJ i SP s.v.v.). Zajednička semantička nit ukazuje na 'čoveka koji rado boravi kod kuće'⁶.

Dobar putokaz ka etimologiji psl.*domatorъ/domatarъ/domaturъ može da bude ESSJ s.v.v. *doma i *domatjъ(jъ) koji ukazuje na vezu slov. *doma i latinskog ablativa domo: 'Об этом же говорит и древнее производное - слав. *domatjъ, позволяющее восстановить предисторию слав. *doma: *domat- < и.-е. *domot, абл. ед. ч.' () Обращает на себя внимание и предпочтение этой формы в древних сложениях, ср. *domagojъ, *domagostъ, *domasedъ, *domažirъ (), а не *domo- (формы второй огласовки встречаются лишь как поздние)'. Tako se rekonstrukcija može tražiti u pravcu ablativa *domat- u složenicama sa sufiksima -orъ/-urъ, odnosno na južnoslovenskoj teritoriji -arъ. Samo -d- u domadar itd. prema *domatarъ itd. za sada se može objašnjavati kao sekundarno prema bliskoznačnom gospodarъ.

Veživanje za glagolsku osnovu, kako sugerišu Nosovič i Orel 1990:76 (npr. *turiti), ne bi objasnilo upadljivo kolebanje sekvenci -ar/-ur/-or. Sa semantičke strane upadljivo je da srpskohrvatsko značenje 'domaćin' nema pejorativnu konotaciju koju sadrže slične forme u drugim slovenskim jezicima (up. npr. SRNG s.v.v. ДОМОЖИР, ДОМОЖИРКО, ДОМОСЕД, PSJČ s.v. domalip).

4. Isključivo folklorne varijante domardar, domedar, damadar i damagur/damakur lako se objašnjavaju iz prvobitnog domadar ekspresivnom upotrebom. Razna paretimološka preobličavanja pretrpele su ostale lekseme koje popunjavaju ovo mesto u modelu zagonetke, pa se za sada samo tako mogu tumačiti domakušan, pomangar, pomandur i mugur.

Nešto je drugačiji etimološki osvrt na dosad ne obrađivanu leksemu paritnik, takodje hapax legomenon, kako u RJAZU tako i u gradji za RSANU. Pretpostavljamo da

BER s.v. ДОМ не разjašnjava ovaj problem.

⁶ Više o ovom semantizmu u Toporov 1974:6-7.

⁷ Drugačije etimološko rešenje u SP s.v.v. *domat'ъ.

⁸ Malo je verovatna pretpostavka o alternaciji oblika ablativa u sandhiju sa zvučnim i bezzvučnim anlautom *domōd pored *domōt (u starolatinskom uopšteno je -ōd).

u ovom slučaju nije reč o paretimološkoj kreaciji tipičnoj za zagonetke, već da se radi o lapsus calami odnosno pogrešnom čitanju rukopisnog ćiriličnog izvornika. Semantički razlozi dozvoljavaju pretpostavku da je u pitanju sh. *paras(t)nik* 'seljak', mada sama leksema nije potvrđena u gornjem Podrinju⁹; u ovoj varijanti zagonetke denotati su opisani kao 'bačica, stanarica' i 'čobanin' (Novaković 1877:6). Moguća paretimološka veza sa dobro potvrđenim *partenik, partenica* 'drug, drugarica; deoničar' iz Riječke nahije u Crnoj Gori, RJAZU s.v. (gradnja za RSANU proširuje areal u Crnoj Gori i dodaje Poljica u Dalmaciji) manje je verovatna iz geografskih razloga.

SKRAĆENICE

- БЕР
1962-86 *Български етимологичен речник, А-минго, I-III, София.*
- Bovan, V.
1980 *Narodna književnost Srba na Kosovu, Narodne zagonetke, Priština.*
- Brückner, A.
1957 *Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa.*
- Debeljković, M.
1897 *Zagonetke, Arhiv SANU, Ezb 10/6, Beograd.*
- ERHSJ
1971-74 *Skok, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV, Zagreb.*
- ЭССЯ
1974-93 *Этимологический словарь славянских языков, 1-19, Москва.*
- ЕСУМ
1982-89 *Етимологічний словник української мови I-III, Київ.*
- Hadrovics, L.
1985 *Ungarische Elemente im Serbokroatischen, Budapest.*
- Karadžić, Stefanović V.
1935 *Srpski rječnik, Beograd.*

⁹ Etimologiju i areal rasprostiranja (Vojvodina i Slavonija) daje Hadrovics 1985 s.v. *paras(t)nik*.

- Mijatović, S.
1908 *Zagonetke, Arhiv SANU, Ezb 156/3, Beograd.*
- Mijatović, S.
1913 *Srpske narodne zagonetke i pitalice, Arhiv SANU, Ezb 216, Beograd.*
- Miličević, M. DJ.
1884 *Kraljevina Srbija, Beograd.*
- Митрофанова, В. В.
1978 *Русские народные загадки, Ленинград.*
- Носовичъ, И. И.
1870 *Словарь белорусскаго наречія, Санктпетербургъ.*
- Novaković, S.
1877 *Srpske narodne zagonetke, Beograd-Pančevo.*
- Obradović
1895 *Zbirka srpskih narodnih zagonetaka iz Bosne, Prosvetni glasnik XVI, Prilog 1-21, Beograd.*
- Орел, В. Э.
1990 *Этимологические заметки по восточнославянской лексике, Славянское славяноведение 3, Москва, 71-78.*
- PSJČ
1935-53 *Přiruční slovník jazyka českého, I-VI, Praha.*
- RJAZU
1880-1975 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-XXII, Zagreb.*
- RSANU
1959-89 *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, A-nedotruo, I-XIV, Beograd.*
- Sikimić, B.
1993 *Metodološki problemi etimoloških istraživanja leksike narodnih umotvorina na srpskohrvatskom jezičkom materijalu doktorska disertacija, rukopis, Beograd.*
- SP
1974-9 *Słownik prasłowiański, A-E, I-VI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.*
- Srećković, J. L.
1894 *Srpske narodne zagonetke, Arhiv SANU, Ezb 1/4, Beograd.*
- SRNG
1965-92 *Словарь русских народных говоров, А-поделявать, I-XXVII, Ленинград.*

Толоров, В. Н.

1974

Славянские комментарии к нескольким латинским архаизмам, *Этимология* 1972, Москва, 3-19.

Žunjić, V.

1897

Narodne zagonetke, *Arhiv SANU*, Ezb 17/3, Beograd.

Biljana Sikimić

POSSIBILITIES OF ETYMOLOGICAL ANALYSIS
OF FOLKLORE TEXT LEXICON

Summary

The author suggests the position in a text model as a criterion for etymological analysis of folklore text, illustrating it by Serbo-Croatian riddles. As a result new etymology is proposed for Proto-Slavonic *domatarь/-orь/-urь.